

УДК 374. 013: 316. 61

DOI: 10.35619/iiu.v1i22.699

Григорій ПУСТОВІТ

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-7754-0249
e-mail: h.pustovit@gmail.com

Оксана ПЕТРЕНКО

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з інноваційної діяльності і міжнародного співробітництва
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-6906-3542
e-mail: oksana.petrenko@rshu.edu.ua

Людмила БАЛІКА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-0042-7744
e-mail: liudmyla.balika@rshu.edu.ua

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ МОТИВІВ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему оновлення концептуальних засад і пошуку науково-прикладних підходів до підвищення якості організації та здійснення сучасного випереджального виховного процесу не лише у закладах загальної середньої освіти, а й у діяльності закладів позашкільної освіти, які забезпечують змістовне дозвілля та розвиток зростаючої особистості у вільний від навчання час. Розкрито сутність ціннісно-мотиваційного підходу як одного з провідних наукових підходів до реалізації виховного процесу у позашкільній освіті, що забезпечує формування у вихованців активної життєвої позиції, громадянської відповідальності та духовно-моральних орієнтирів.

Особливу увагу приділено проблематиці формування системи цінностей і ціннісних орієнтацій зростаючої особистості, визначено їх роль у становленні світогляду, спрямованості власних дій, суспільної поведінки та морально відповідального вчинку. На основі теоретичного аналізу виокремлено та

схарактеризовано психолого-педагогічні детермінанти формування провідних мотивів, що визначають життєтворчу діяльність вихованців закладів позашкільної освіти. Запропоновано класифікацію основних груп мотивів, а саме навчально-пізнавальні мотиви (широкі пізнавальні, процесуальні, мотиви самоосвіти й самовиховання); соціальні мотиви (широкі і стійкі, вузькі позиційні, мотиви соціальної співпраці); моральні мотиви, мотиви комунікації (спілкування і співпраці) та мотиви самостановлення через самоосвіту і самовиховання.

Зроблено висновок, що реалізація ціннісно-мотиваційного підходу під час виховної роботи закладів позашкільної освіти забезпечує єдність інтелектуального, духовного й морального розвитку дитини, сприяє її самоствердженню, самореалізації та становленню як соціально активного, відповідального й творчого громадянина України.

Ключові слова: психолого-педагогічні детермінанти, виховання, заклади позашкільної освіти, зростаюча особистість, цінності, ціннісні орієнтації, мотиви.

Постанова проблеми. Суттєві трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, переважно спричинені війною росії проти нашої держави і, передусім, перебудовою усього суспільного життя, зокрема і системи вітчизняної освіти: від дошкільної і до освіти дорослих. Відповідно, ці процеси детермінують, як ніколи раніше, необхідність обґрунтування нових концептуальних засад і пошуку науково-прикладних підходів щодо підвищення якості організації та здійснення сучасного випереджального виховного процесу не лише в закладах загальної середньої освіти, але й у вільний від навчання зростаючої особистості у цих закладах час. Йдеться про дозвілля дітей і насамперед про процеси його педагогізації як у закладі загальної середньої освіти, так і за його межами у різноманітних і різновікових творчих об'єднаннях школярів, діяльність яких «...визначально орієнтована на вільний вибір особистістю змісту, напрямів, видів і форм самостійної й колективної творчої діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих здібностей та таланту» (Pustovit, 2025).

Вирішення цих стратегічних завдань, як підтверджує освітньо-виховна практика, найбільш ефективно здійснюється в сучасних закладах позашкільної освіти, позаяк у змісті освітньої, виховної, розвивальної та соціалізуючої діяльності їх творчих дитячих об'єднань забезпечується виявлення й актуалізація найближчих перспектив формування соціально активної, інтелектуально розвинутої, духовно збагаченої й фізично здорової зростаючої особистості. До того ж, сучасні заклади позашкільної освіти вже сьогодні є центрами мотиваційного розвитку, професійного самовизначення і самореалізації зростаючої особистості на всіх етапах її онтогенезу (Пустовіт, 2013, с.10-12).

Мета статті полягає у визначенні психолого-педагогічних детермінант формування мотивів особистісного зростання дітей і підлітків у позашкільній

освіті та розкритті їх ролі у становленні системи цінностей, громадянської й патріотичної свідомості зростаючої особистості.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Актуальними в контексті досліджуваної нами проблеми є наукові праці Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, І. Булах, В. Лозової, С. Максименка, Р. Павелківа, В. Рибалки, К. Чорної та інших про дитину як суб'єкт активної життєтворчої діяльності на всіх етапах її онтогенезу в соціокультурному чи освітньо-виховному середовищі, обґрунтування психолого-педагогічних механізмів формування її провідних особистісних якостей, цінностей і ціннісних орієнтацій.

Проблематика соціально-педагогічних засад освітньо-виховного процесу як важливого чинника соціального становлення зростаючої особистості в закладах різних типів знайшла відображення у наукових працях Т. Алексєнко, Н. Бібік, І. Зверєвої, Н. Коляди, О. Литовченко, О. Мудрика, В. Оржеховської, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

Теоретико-методичні основи сучасної позашкільної освіти, виокремлення й обґрунтування концептуальних положень, провідних наукових напрямів і підходів модернізації змісту, форм і педагогічних технологій дозвілєвої діяльності дітей та учнівської молоді відображено у наукових працях В. Береки, О. Биковської, А. Бойко, В. Вербицького, О. Литовченко, В. Мачуського, Р. Науменко, Г. Пустовіта, Т. Суценко й ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасної теорії й освітньо-виховної практики закладів позашкільної освіти дає підстави для висновку, що у їх діяльності, враховуючи наявні виклики і загрози, які характерні для сучасного українського суспільства, беззаперечно мають враховуватись сутнісні домінанти насамперед виховної й конкретної соціальної сфери вільного часу дитини. Саме такий підхід дає змогу педагогу закладу позашкільної освіти визначити зміст, місце і роль у цих процесах провідних виховних конструктів і конкретних виховних впливів на кожну зростаючу особистість у межах організації педагогічно орієнтованого дозвілля дитини. Відповідно, ці процеси детермінують процеси обґрунтування теоретико-методичних засад ефективного подолання протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу як переважно відпочинку і діяльністю закладу позашкільної освіти як організаційної структури одного з провідних інституцій педагогічно спрямованого виховання зростаючої особистості в державі (Пустовіт, 2024).

Специфіка розв'язання окресленої проблеми в межах творчого виховного середовища закладів позашкільної освіти зумовлює необхідність глибокого аналізу ціннісно-мотиваційного підходу як одного з провідних у системі наукових підходів до конструювання та реалізації виховного процесу. Його виокремлення та характеристика у цій статті ґрунтуються на врахуванні викликів і загроз сучасного українського суспільства, що перебуває в умовах збройної агресії росії проти України. Це визначає актуальність формування системи цінностей, ціннісних орієнтацій і мотивів зростаючої особистості, спрямованих на її життєтворчу, соціально активну діяльність як громадянина

та патріота – не лише в освітньо-виховному процесі закладу позашкільної освіти, а й у повсякденному житті.

Цінності та ціннісні орієнтації розглядаються як духовна складова особистісного розвитку, що характеризує внутрішній, індивідуальний вимір суспільних відносин, визначаючи ступінь близькості між людьми, їхні потреби, мотиви спільної діяльності. Вони поступово еволюціонують у свідомості дитини, трансформуючись в інтереси, схильності й мотиви, які визначають спрямованість її життєтворчості.

Цінності та ціннісні орієнтації є домінантами виховного процесу, що стають стимулами й регуляторами розвитку зростаючої особистості у творчому виховному середовищі. Їх роль є визначальною як у духовному, так і психологічному зростанні дитини, оскільки саме вони забезпечують формування ставлення до себе, до результатів власних дій і до навколишнього світу.

Отже, від рівня розвитку культури й духовності сучасного українського суспільства, що проєктується у зміст і спрямування виховних процесів у позашкільній освіті, залежить формування у свідомості дітей норм поведінки, моральних орієнтирів, ідеалів громадянськості та патріотизму. Сучасна українська молодь дедалі частіше демонструє сформовану систему цінностей, у якій провідне місце посідають ідеї свободи, гідності, взаємопідтримки та відповідальності за долю країни, що свідчить про ефективність виховного впливу позашкільних закладів освіти в умовах суспільних трансформацій.

Сформовані цінності зростаючої особистості трансформуються і реалізуються через ціннісні орієнтації, які слід розглядати як психологічні механізми ціннісної підсистеми, що визначають формування ціннісно-сміслової сфери особистості. А це, визначає ціннісні орієнтації як одні з провідних характеристик сформованої свідомості зростаючої особистості і її провідну роль у визначенні світогляду, спрямованості власних дій і діяльності, суспільної поведінки і вчинку, як відображення загальних тенденцій її особистісного розвитку (Бех, 2014).

Враховуючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що в єдності сформованості та розвитку ціннісної сфери і системи ціннісних орієнтацій зростаючої особистості розвивається її самостійність й самодостатність у процесах життєтворчої діяльності в закладах позашкільної освіти та у найближчому соціумі (сім'я, родина, дитячі творчі об'єднання і рухи, дитяча субкультура). А це є підґрунтям для ефективного формування соціальної компетентності зростаючої особливості, що дає змогу вільно орієнтуватися й самостійно визначати спрямування й зміст творчої індивідуальної та колективної соціально значущої співпраці з іншими у виховному середовищі закладів позашкільної освіти та в оточуючому соціумі. Відтак, ціннісні орієнтації, на думку І. Зверєвої, є одним з провідних особистісних утворень, які характеризують внутрішній бік сформованої свідомості суб'єкта, рівень і сутність його ставлення до дійсності, і тісно пов'язані з формуванням смислової сторони спрямованості життєдіяльності особистості (Зверєва, 2006).

Крім того, можна стверджувати, що сформована система ціннісних орієнтацій зростаючої особистості є визначальною характеристикою її сучасного стану та основою для побудови життєвої перспективи подальшого розвитку. Саме ціннісні орієнтації є ключовими передумовами самореалізації особистості як у теперішньому, так і в майбутньому. Вони становлять вищий рівень диспозиційної ієрархії життєво важливих категорій у структурі свідомості, оскільки системно спрямовують вчинки, поведінку та діяльність вихованців закладів позашкільної освіти на досягнення значущих освітніх, життєвих і духовно-моральних цілей.

На думку А. Ручки, ціннісні орієнтації є однією з провідних характеристик сформованої свідомості особистості, яка визначає її світогляд, соціальну активність і спрямованість суспільної поведінки. Вони зумовлюють особистісні освітні та духовні уподобання, інтереси, ставлення до друзів і оточення, а також формують загальні тенденції індивідуального соціального розвитку в умовах динамічних змін сучасного світу (Ручка, 2012).

Тож, логічним є твердження, що створення системи цінностей зростаючої особистості детермінується змістом мети та конкретних цілей виховання у сучасному закладі позашкільної освіти. Саме ці чинники забезпечують багатовимірність процесів трансформації мотивів навчально-пізнавальної, індивідуальної та колективної, соціально значущої життєтворчої діяльності вихованців.

Цілепокладаючою основою такої діяльності виступають сформовані внутрішні спонуки особистості щодо побудови власної індивідуальної траєкторії розвитку. З позицій філософії освіти та сучасних психолого-педагогічних концепцій ці спонуки не можуть розглядатися як явище спонтанного походження. Формування мотивів зростаючої особистості є результатом її взаємодії з предметним світом, який поступово усвідомлюється в процесі індивідуальної та колективної життєтворчої діяльності.

Залежно від того, які мотиви набувають провідного (домінантного) характеру в певний період життєтворчості дитини чи підлітка, виховний процес отримує чітке спрямування, інтенсивність і рівень особистісної значущості для вихованця, що безпосередньо впливає на ефективність процесів самовиховання.

У цьому контексті мотиви життєтворчої діяльності зростаючої особистості, що виявляються у сучасному соціумі, зокрема в освітньо-виховному процесі закладів позашкільної освіти, доцільно класифікувати на кілька основних груп, які відображають різні аспекти її внутрішнього розвитку та соціальної активності.

Навчально-пізнавальні мотиви, що за своїми сутнісними ознаками і конкретними психолого-педагогічними характеристиками спрямовують безпосереднє ставлення зростаючої особистості насамперед до процесу пізнання оточуючого світу як соціального, так і природного. Серед цих мотивів провідними є насамперед інтереси й потреби, ідеї й ідеали та переконання, що становлять основу активності, самоактивності і самостійності зростаючої особистості у різноманітних процесах пізнання оточуючого довкілля та

виховання в закладах позашкільної освіти. Все ж в структурі навчально-пізнавальних мотивів можемо виокремити й схарактеризувати комплекс цілеспрямованих на певний вид діяльності мотивів, які закладені в самому процесі пізнання під час навчання й виховання, розвитку та соціалізації зростаючої особистості в закладі позашкільної освіти. Їх формування зумовлено можливостями різноманітних форм, традиційних й інноваційних методів, а також конкретним змістом їх перебігу у межах виховного процесу в закладах позашкільної освіти.

Серед цих мотивів насамперед виокремимо допитливість, тобто сформований у зростаючої особистості на певному рівні інтерес до знань, як потреби здійснення розумової діяльності, зокрема суттєвого розширення власних системних наукових знань про оточуючий світ. Відповідно, сформовані інтереси, детерміновані бажання і потреби зростаючої особистості щодо набуття умінь і навичок їх самостійного застосування в індивідуальній та колективній діяльності в межах дитячого творчого об'єднання є підстави трактувати пізнавальною мотивацією, оскільки ці мотиви тісно пов'язані зі змістом процесів пізнання. І як підтверджують результати аналізу виховної практики закладів позашкільної освіти, саме цей процес забезпечує інтенсивність, ґрунтовність і результативність набуття зростаючою особистістю не лише певних системних наукових знань, умінь і навичок їх практичного самостійного застосування, але й детермінує ефективність процесів формування системи моральних, етичних, екологічних та інших норм і правил поведінки, вчинків та діяльності. У зв'язку з цим пізнавальні мотиви можемо поділити на декілька груп відповідно до їх спрямування на досягнення певного кінцевого результату, а саме: широкі пізнавальні мотиви (орієнтують зростаючу особистість у творчому виховному середовищі закладу позашкільної освіти на оволодіння новими системним науковими знаннями і формування певного рівня вихованості); процесуальні мотиви (здійснюють орієнтацію зростаючої особистості на засвоєння способів здобуття нових наукових знань і формування провідних якостей її індивідуальної вихованості й саморегуляції морально доцільної поведінки та вчинків); мотиви самоосвіти й самовиховання у процесі пізнання (спрямовують зростаючу особистість на самостійне вдосконалення напрямів і способів здобуття нових наукових знань та мотивацію досягнення особистісного успіху в індивідуальній чи колективній соціально значущій діяльності).

Однак, маємо акцентувати увагу на тому, що для кожної навчально-пізнавальної ситуації в творчому виховному середовищі закладу позашкільної освіти характерним є функціонування цілого комплексу мотивів не лише навчання, але й виховання, розвитку і соціалізації зростаючої особистості у їх логічній єдності і взаємозв'язку, а саме: особиста зацікавленість змістом здобутих нових наукових знань, сформованих морально духовних якостей, що визначають соціальну активність і значущість життєтворчої діяльності зростаючої особистості в творчому виховному середовищі закладів позашкільної освіти та найближчому соціумі; усвідомлення важливості здобутих знань і певного рівня вихованості в самостійній життєтворчій

діяльності; усвідомлення почуття обов'язку й радості від особистого успіху у всіх сферах власної і колективної соціально важливої діяльності.

Соціальні мотиви спрямовують життєтворчу діяльність зростаючої особистості на досягнення суттєвих результатів у формуванні власної соціальної активності в різноманітних процесах соціалізації. У такому контексті, на переконання В. Кременя, «... в сучасних умовах принцип виховуючого навчання слід замінити принципом навчального виховання, де головною метою стає виховання особистості, ...цей принцип передбачає, що головним показником результативності й ефективності діяльності школи і вчителів стають рівень і стійкість засвоєння культури, моральність й соціальна зрілість учнів, які мають виявлятися в їхньому житті й діяльності, повсякденній поведінці як у закладі освіти, так і поза його межами, у характері й особливостях їхньої потребнісно-мотиваційної сфери, в динаміці розвитку індивідуальних здібностей та пізнавальних можливостей» (Кремень, 2009, с. 418).

Отже, проведений аналіз дає підстави для обґрунтованого висновку, що виховання, на відміну від процесу освіти зростаючої особистості, у сучасних закладах позашкільної освіти має «випереджувальну роль». Саме виховання покликане стати засобом відродження національної культури, подолання соціальної деградації та стимулом пробудження моральних якостей, які становлять духовну основу особистості.

Як зазначається у наукових джерелах, виховання має сприяти формуванню таких рис, як «совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива та відповідальність за власні вчинки й дії», що забезпечує гармонійний розвиток особистості в контексті суспільних трансформацій і духовного відродження української нації (Міністерство освіти і науки України, 2004, с. 6).

У такому контексті соціальні мотиви є підстави класифікувати на декілька підгруп: 1) широкі та ґрунтовні соціальні мотиви, формування яких детермінується потребами, бажаннями і прагненнями здобути системні наукові знання, щоб бути корисним сьогодні родині, закладу освіти, громаді, а у майбутньому і Батьківщині. Тут велике значення мають мотиви усвідомлення соціальної необхідності та значущості результатів власної діяльності; 2) вузькі соціальні, так звані позиційні мотиви, що полягають в прагненні зайняти певну позицію, місце у відносинах з оточуючими, дістати їх схвалення, заслужити у них авторитет. Ці підгрупи мотивів пов'язані із потребою у спілкуванні й співпраці та формують мотивацію добробуту, яка полягає у прагненні отримувати схвалення результатів власних дій і вчинків; 3) соціальні мотиви або мотиви соціальної співпраці, що полягають у прагненні вихованця не лише до спілкування та взаємодії з іншими людьми, але й до усвідомлення, аналізу та вдосконалення форм і способів цієї співпраці. Йдеться про взаємини з педагогом закладу позашкільної освіти, товаришами з творчого об'єднання, учасниками спільної діяльності. Такий мотив виступає важливою основою процесів самовиховання та самовдосконалення зростаючої особистості,

сприяючи її соціальній адаптації та соціалізації в освітньо-виховному середовищі (Климчук, 2008).

Моральні мотиви характеризують моральне ставлення зростаючої особистості до оточуючих її людей, до власного місця в колективі та суспільстві в цілому, до власне процесів навчання і виховання через побудову ефективної життєтворчої діяльності. Саме моральні мотиви з часом формують почуття відповідальності зростаючої особистості за наслідки власного навчання, рівня особистісної вихованості насамперед перед батьками, учнівсько-педагогічним колективом закладу позашкільної освіти та суспільством у цілому. А найголовніше – перед самими собою як найвищим рівнем особистісного зростання, моральної вихованості, соціальної активності, громадянської позиції та патріотизму. У цьому контексті актуальною є думка В. Сухомлинського, який наголошував на тому, що саме «...моральні ідеї і настанови перетворюються в норми і правила поведінки тільки при багатогранній духовній зрілості, без якої немає устремління до ідеалу, немає живої людської особистості» (Сухомлинський, 1974).

Мотиви комунікації (спілкування, співпраці) – за своєю сутністю становлять складне переплетіння різноманітних внутрішніх спонук зростаючої особистості. Вони можуть мати як позитивне спрямування – наприклад, прагнення самостійно вирішити поставлене завдання у процесі колективної діяльності, результати якої мають як особистісну, так і спільну значущість, так і негативне, коли самостійно вибудована діяльність чи поведінка набуває асоціального характеру.

Отже, існують усі підстави стверджувати, що одні й ті самі мотиви, які детермінують певну комунікативну дію зростаючої особистості та можуть зовні виглядати подібними, – набувають різних сутнісних характеристик залежно від конкретних цілей, яких вона прагне досягти. У цьому контексті мотиви комунікації (спілкування) мають особливу педагогічну значущість, оскільки саме вони визначають спрямованість, зміст і якість соціальних взаємодій вихованця у процесі освітньо-виховної діяльності, формуючи основу його соціальної зрілості та культури спілкування. Підтвердженням актуальності цієї позиції є думка В. Кременя про те, що окреме важливе місце у сучасних процесах виховання зростаючої особистості посідають процеси формування «...поведінково-комунікативних умінь і навичок, що забезпечують ефективне включення дитини в різні соціально-психологічні групи і ситуації спілкування та співпраці» (Кремень, 2009, с. 421).

Особливого значення набуває організація системної педагогічної підтримки (допомоги або супроводу) зростаючої особистості у процесах самовизначення та самоствердження в освітньо-виховному середовищі закладів позашкільної освіти. За таких умов предметом педагогічної підтримки стає процес спільного з дитиною визначення та узгодження її власних цілей – освітніх, розвивальних, соціально-адаптаційних і соціалізуючих – у тісній співпраці з педагогами та батьками.

Педагогічна підтримка передбачає також виявлення можливостей і визначення ефективних напрямів задоволення інтересів і потреб дитини, а

також подолання актуальних і потенційних труднощів, які можуть перешкоджати досягненню поставлених цілей. Такий підхід сприяє збереженню дитиною власної ідентичності та людської гідності, формуванню умінь і навичок досягнення успіху в навчанні, самовихованні, спілкуванні та творчій діяльності – як у межах закладу позашкільної освіти, так і в найближчому соціальному середовищі.

Отже, виховання зростаючої особистості в закладах позашкільної освіти доцільно розглядати як взаємодію процесів виховання, самовиховання, становлення та самостановлення, що інтегруються у цілісну систему розвитку дитини. Важливою складовою цієї системи є професійна орієнтація, яка забезпечує ефективну соціальну адаптацію та соціалізацію вихованця в умовах сучасного суспільства. Отож, завдяки єдності освітньо-виховних впливів на дитину в закладах позашкільної освіти «...створюється інтелектуальне поле входження зростаючої особистості у загальний для всіх життєвий простір» (Бех, 2008).

Мотиви самостановлення через самоосвіту і самовиховання характеризують процеси просування зростаючої особистості у напрямі переважно самостійного чи за сприяння педагога закладу позашкільної освіти пізнання навколишньої дійсності. Процес формування мотивів самостановлення через самоосвіту і самовиховання за своєю сутністю і функціональними ознаками є досить складним і багатовекторним. У той же час, провідним конструктом цього процесу може бути обґрунтоване В. Сухомлинським положення щодо необхідності вироблення у дитини умінь і навичок пошуку «...себе в собі, оволодіння собою» (Сухомлинський, 1988). А тому незаперечно важливим у цих процесах є саме контроль результатів навчання, поведінки і життєтворчої діяльності зростаючої особистості не стільки дорослими (педагогом, батьками), а нею ж самою. Підтвердженням доцільності такого положення є думка В. Сухомлинського про те, що «...самовиховання починається тоді, коли людина залишається на одинці зі своєю совістю...» (Сухомлинський, 1977, с. 231).

До того ж цей процес, як підтверджує аналіз виховної практики закладів позашкільної освіти, набуває для зростаючої особистості особливої значущості, коли вона починає досить змістовно і реально вибудовувати свої майбутні життєві плани, занурюючись у самопізнання через здійснення самооцінки й самоконтролю, зокрема і через самоаналіз рівня сформованості власної волі та самоповаги. Ці процеси набувають особливої інтенсивності на вищих етапах розвитку виховного процесу закладів позашкільної освіти, що здійснюється в цілеспрямованій як самостійній, так і за супроводу педагога, роботі зростаючої особистості над власним розвитком, саморозвитком і самовдосконаленням. Тоді можемо зробити висновок, що рівень ефективності та якості процесів виховання є віддзеркаленням рівня сформованості спонук зростаючої особистості до самостановлення через самоосвіту та самовиховання. Та наскільки зовнішні виховні впливи і процеси самоосвіти і самовиховання зростаючої особистості в творчому виховному середовищі закладів позашкільної освіти набувають логічної єдності під час її формування.

У контексті останнього можемо констатувати, що на більш високих етапах розвитку і саморозвитку зростаючої особистості роль узагальненої мети процесу її виховання починає виконувати саме усвідомлений мотив самостановлення, завдяки чому він перетворюється в процесі цього у категорію «мотив самостановлення – мета самоосвіти і самовиховання».

Отже, можемо зробити висновок, що ефективне формування мотиву самостановлення у процесах самоосвіти та самовиховання зростаючої особистості у виховному середовищі закладів позашкільної освіти забезпечує єдність її інтелектуального і духовного розвитку та становлення як соціально активного та відповідального громадянина. А поєднання відчуттів, ідей, ідеалів та переконань ефективно сприяє формуванню «...патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову та соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої обов'язки та права, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві» (Міністерство освіти і науки України, 2004, с. 6-7).

Окреме важливе місце у процесах формування мотивів самостановлення належить розумінню їх ролі у провідних напрямках самоосвіти і самовиховання зростаючої особистості в творчому виховному середовищі закладу позашкільної освіти. За результатами аналізу виховної практики зазначених закладів можна стверджувати про їхню незаперечну значущість в організації провідних сфер цих процесів у свідомості зростаючої особистості, що логічно взаємопов'язані між собою. Маємо на увазі процеси формування мотивів щодо самостійно здійснюваної пізнавальної і суто навчальної діяльності; конкретної індивідуальної суспільно корисної праці; індивідуальної й колективної діяльності морально духовного і громадянського спрямування; діяльності зі збереження власного здоров'я і здоров'я інших та дотримання здорового способу життя; діяльності у родинному колі і власне з налагодження дружніх й відповідальних відносин у власній сім'ї; діяльності з налагодження соціальних відносин у найближчому соціумі та у межах дитячої субкультури. Враховуючи зазначене вище, ми свідомі того, що розкриття напрямів, механізмів і сутності саме таких мотивів має бути предметом дослідження в окремій статті.

Отже, представлений перелік груп мотивів як детермінант процесів виховання і самовиховання, становлення і самостановлення зростаючої особистості, зрозуміло, не вичерпує всіх аспектів вирішення досліджуваної проблеми, позаяк ці процеси розглядаються як багатовекторні та багатовимірні, тому важливим є усвідомлення педагогом знань про сутність мотивів і їх функцій під час формування зростаючої особистості, особливо на початковому етапі її виховання в творчих об'єднаннях закладів позашкільної освіти. Завдяки такому підходу педагогу «...вдається достеменно визначити роль і місце тих чи інших реальних та прихованих мотивів, що мають безпосередній вплив на ефективність кінцевих результатів виховання зростаючої особистості» (Бех, 2018).

Навіть за умови, що сьогодні незаперечним є розуміння переважною більшістю педагогів закладів позашкільної освіти необхідності чіткого визначення і логічного поєднання зазначених вище і тих прихованих мотивів, які актуалізуються у процесах розгортання виховання зростаючої особистості на всіх етапах її онтогенезу, вирішення цієї проблеми залишається беззаперечно актуальним, оскільки саме такий підхід до розв'язання виховних проблем у цих закладах має забезпечити ефективність «...інтелектуального, духовного і фізичного розвитку дитини, вироблення її умінь і навичок, зокрема і особистісного досвіду самоосвіти і самовизначення, самовиховання і самостановлення у процесах ефективної реалізації її індивідуальних здібностей та творчого потенціалу» (Пустовіт, 2016).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, ефективність процесу виховання зростаючої особистості в освітньо-виховному середовищі закладів позашкільної освіти зумовлюється комплексним поєднанням традиційних та інноваційних форм виховної роботи, що забезпечують гармонійний розвиток дитини як активного суб'єкта освітнього процесу.

Високий рівень результативності виховної діяльності досягається завдяки підвищенню ефективності методичних прийомів і сучасних педагогічних технологій, спрямованих на розвиток морально-духовних, соціальних, творчих і пізнавальних мотивів особистості.

Планомірність і цілеспрямованість виховних дій педагога, а також індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечують усвідомлення вихованцями значущості власних учинків і стимулюють формування мотивів самовиховання, самостановлення та самореалізації.

Мотиви виховної діяльності, що формуються у зростаючої особистості, мають системний характер і виявляються через взаємозв'язок соціальних, комунікативних, пізнавальних і морально-ціннісних спонукань, які визначають спрямованість її життєтворчої активності.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження формування мотивів творчості та співтворчості зростаючої особистості у взаємодії педагогів закладів позашкільної освіти та батьків у межах конкретних громад; вивчення мотивів залучення дітей різного віку до волонтерської діяльності як засобу розвитку громадянської свідомості та соціальної відповідальності; аналіз співпраці закладів позашкільної та загальної середньої освіти з метою розвитку мотивів самостійної творчої діяльності, самопізнання і духовного самовдосконалення зростаючої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Pustovit, H. (2025). Społeczny i pedagogiczny kontekst bezpiecznego twórczego środowiska edukacyjnego w placówkach wychowania pozaszkolnego. *Children's Rights in the Socio-Legal Dimension – on the Occasion of the 100 th Anniversary of the Declaration of the Rights of the Child : collective monograph*. Drohobych – Legnica: Shvydkodruk, S. 176 – 193.

Пустовіт, Г. (2013). *Позашкільна освіта і виховання*. Підручник. Київ: Педагогічна думка. 2013. 272 с.

Пустовіт, Г. (2024). Соціально-педагогічний простір розвитку дитини в сучасних закладах позашкільної освіти. *Молодь і ринок*. № 9/229. С. 27 – 32.

Бех, І. (2014). Виховний процес в осягнутих глибинах. *Шкільний світ*. Спецвип., № 5 (685). С. 3 – 41.

Зверева, І. (2006). *Соціальна педагогіка: теорія і технології*: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.

Ручка, А. (2012). Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності. *Смислова морфологія соціуму*. Київ, 2012. С. 91–123.

Кремень, В. (2009). *Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору*. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.

Міністерство освіти і науки України, (2004). *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. Освіта України. № 94. С. 6 – 10.

Климчук, В. (2008). Феномени розвитку внутрішньої мотивації. *Соціальна психологія*. №6 (32). С. 70 – 77.

Сухомлинський, В. (1974). *Серце віддаю дітям*. Київ: Рад. школа. 288 с.

Бех, І. (2008). Виховання особистості : підручник для вищих навчальних закладів. Київ : Либідь. 840 с.

Сухомлинський, В. (1988). *Сто порад учителям*. Київ : Радянська школа. 304 с.

Сухомлинський, В. (1977). Статті. *Вибрані твори. В 5 томах*. Т. 5. Київ: Радянська школа. 639 с.

Бех, І. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей* : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек». 320 с.

Пустовіт, Г. (2016). Педагогічна складова дозвіллевої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики. *Інноватика у вихованні : зб. наук. пр.* Вип.3. Рівне : РДГУ, 2016. С. 15 – 27.

REFERENCES

Pustovit, H. (2025). Społeczny i pedagogiczny kontekst bezpiecznego twórczego środowiska edukacyjnego w placówkach wychowania pozaszkolnego [The Social and Pedagogical Context of a Safe Creative Educational Environment in Out-of-school Educational Institutions]. *Children's Rights in the Socio-Legal Dimension – on the Occasion of the 100 th Anniversary of the Declaration of the Rights of the Child : collective monograph*. Drohobych – Legnica: Shvydkodruk, S. 176 – 193. [in Polish]

Pustovit, H. (2013). *Pozashkilna osvita i vykhovannia* [Extracurricular Education and Upbringing]. Pidruchnyk. Kyiv: Pedahohichna dumka. 2013. 272 s.

Pustovit, H. (2024). Sotsialno-pedahohichniy prostir rozvytku dytyny v suchasnykh zakladakh pozashkilnoi osvity [The Socio-pedagogical Space of Child Development in Modern Extracurricular Education Institutions]. *Molod i rynek*. No 9/229. S. 27 – 32.

Bekh, I. (2014). Vykhovnyi protses v osiahnutykh hlybynakh [The Educational Process in its Profound Depths]. *Shkilnyi svit*. Spetsvyp., No 5 (685). S. 3 – 41.

Zvierieva, I. (2006). *Sotsialna pedahohika* [Social Pedagogy: Theory and Technologies]: teoriia i tekhnolohii: Pidruchnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 316 s.

Ruchka, A. (2012). Tsinnosti i smysly yak komponenty sotsiokulturnoi realnosti [Values and meanings as components of sociocultural reality]. *Smyslova morfolohiia sotsiumu*. Kyiv, 2012. S. 91–123.

Kremen, V. (2009). *Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiakh osvithnoho prostoru* [The Philosophy of Human-centeredness in Educational Space Strategies]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2009. 520 s.

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, (2004). *Natsionalna prohrama vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v Ukraini* [National Program for the Upbringing of Children and Student Youth in Ukraine]. *Osvita Ukrainy*. No. 94. S. 6 – 10.

Klymchuk, V. (2008). Fenomeny rozvytku vnutrishnoi motyvatsii [Phenomena of Developing Internal Motivation]. *Sotsialna psykholohiia*. No. 6 (32). S. 70 – 77.

Sukhomlynskyi, V. (1974). *Sertse viddaiu ditiam* [I Give My Heart to Children]. Kyiv: Rad. shkola. 288 s.

Bekh, I. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Personality Upbringing]: pidruchnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv : Lybid. 840 s.

Sukhomlynskyi, V. (1988). *Sto porad uchytelvi* [One Hundred Tips for the Teacher]. Kyiv : Radianska shkola. 304 s.

Sukhomlynskyi, V. (1977). *Statti. Vybrani tvory. V 5 tomakh* [Articles. Selected Works. In 5 volumes]. T. 5. Kyiv: Radianska shkola. 639 s.

Bekh, I. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti [Personality on the Path to Spiritual Values]: monohrafiia. Kyiv–Chernivtsi : «Bukrek». 320 s.

Pustovit, H. (2016). *Pedahohichna skladova dozvillievoi diialnosti dytyny u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh* [The Pedagogical Component of a Child's Leisure Activities in Extracurricular Educational Institutions: Sociocultural Challenges]: sotsiokulturni vyklyky. *Innovatyka u vykhovanni* : zb. nauk. pr. Vyp.3. Rivne : RDHU, 2016. S. 15 – 27.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF PERSONAL MOTIVES IN THE GROWING PERSONALITY WITHIN THE EDUCATIONAL PROCESS OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Hryhorii PUSTOVIT

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Head at the Theory and Methods of Education Department of
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7754-0249

e-mail: h.pustovit@gmail.com

Oksana PETRENKO

Doctor of Sciences (in Pedagogy),
Professor, Vice-rector for Innovative Activities
and International Cooperation of

Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6906-3542,
e-mail: oksana.petrenko@rshu.edu.ua

Liudmyla BALIKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Theory and Methods of Education Department of
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0042-7744
e-mail: luidmyla.balika@rshu.edu.ua

Abstract. The article actualizes the problem of updating conceptual foundations and searching for scientific-applied approaches to improving the quality of organization and implementation of the modern anticipatory educational process not only in general secondary education institutions, but also in the activities of out-of-school education institutions, which provide meaningful leisure and development of the growing personality in free time from studies. The essence of the value-motivational approach is revealed as one of the leading scientific approaches to the implementation of the educational process in out-of-school education, which ensures the formation in pupils of an active life position, civic responsibility, and spiritual-moral guidelines

Special attention is paid to the issues of forming the system of values and value orientations of the growing personality, their role in the formation of worldview, the direction of one's own actions, social behavior, and morally responsible actions is determined. Based on theoretical analysis, psychological-pedagogical determinants of the formation of leading motives that determine the life-creative activity of pupils in out-of-school education institutions have been identified and characterized. A classification of the main groups of motives is proposed, namely: educational-cognitive motives (broad cognitive, procedural, motives of self-education and self-upbringing); social motives (broad and stable, narrow positional, motives of social cooperation); moral motives, communication motives (communication and cooperation), and motives of self-establishment through self-education and self-upbringing.

It has been concluded that the implementation of the value-motivational approach in the educational work of out-of-school education institutions ensures the unity of the child's intellectual, spiritual, and moral development, promotes their self-affirmation, self-realization, and formation as a socially active, responsible, and creative citizen of Ukraine.

Keywords: psychological-pedagogical determinants, upbringing, out-of-school education institutions, growing personality, values, value orientations, motives.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2025 р.

Стаття прийнята до друку після рецензування 26.09.2025 р.